

IV BÖLMƏ. SOSIAL MÜNASİBƏTLƏR, İNSAN KAPİTALI VƏ ƏMƏK POTENSİALININ FORMALAŞDIRILMASI

UOT 31.091

Müslüm Hətəm oğlu NƏZƏROV
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
dosent, fəlsəfə elmləri doktoru
E-mail: muslimnazarov@mail.ru

SOSIAL TƏRƏFDAŞLIQ VƏ SOSIAL MÜNASİBƏTLƏRİN FORMALAŞMASININ FƏLSƏFİ ƏSASLARI

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - sosial tərəfdaşlıq fenomenini sosial fəlsəfə nöqtəyi-nəzərindən öyrənmək və onun fərdin həyatında və bütövlükdə cəmiyyətin fəaliyyətində və inkişafında rolunu qiymətləndirməkdən (müəyyən etməkdən) ibarətdir.

Tədqiqatın metodoloji əsasını - sosial-mədəni hadisə kimi sosial tərəfdaşlığın sistemli təhlili təşkil edir. Müəllif öz tədqiqatında problemin klassik və müasir sosial-fəlsəfi, hüquqi, sosioloji, iqtisadi inkişaflarına əsaslanmış, bu fenomenin mürəkkəb təbiətinin dərk edilməsinə əsaslanmış, rus xalqının fundamental və tətbiqi əsərlərinin nəzəri və müqayisəli təhlilindən istifadə etmişdir. Həmçinin işdə subyekt-obyekt metodları, təhlil və sintezin ümumi elmi metodları, faktor analizi kimi tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və tətbiqi əhəmiyyəti - nəzəri əhəmiyyəti müasir iqtisadiyyatda sosial tərəfdaşlığın fəaliyyət xüsusiyyətləri ilə bağlı mövcud nəzəri müddəaların sistemləşdirilməsi və dərinləşdirilməsindədir. Əldə olunan nəticələrin tətbiqi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, sosial dialoq subyektlərinin iqtisadi maraqlarının uyğunlaşdırılması üçün institusional bazanın, problemlərin həlli mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı konkret elmi-metodiki və praktiki tövsiyələr səviyyəsinə çatdırılmışdır.

Tədqiqatın nəticələri - tədqiqat işində irəli sürülən elmi nəticələrin, tövsiyələrin və müddəaların etibarlılığı ondan irəli gəlir ki, onlar iqtisadi nəzəriyyənin fundamental müddəalarından istifadəyə, aparıcı yerli və xarici alimlərin elmi tədqiqatların tədqiqi sahəsində apardıqları işlərə, sosial tərəfdaşlıq sisteminin fəaliyyəti və inkişafı problemləri, rəsmi statistik hesabat məlumatları, beynəlxalq təşkilatların materialları, araşdırmalara və hesabatlara dair müddəalara əsaslanır.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi. Tədqiqatın orijinallığı - müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial tərəfdaşlıq sisteminin transformasiyasının öyrənilməsinə nəzəri və metodoloji yanaşmaların işlənməsində, dialoq tərəflərinin maraqlarının uyğunlaşdırılmasında, sosial tərəfdaşlığın daxili modelini müəyyən edən konseptual müddəaların əsaslandırılmasında və işlənilməsindədir. Tədqiqatın elmi yeniliyi sosial tərəfdaşlığı sosial-fəlsəfi biliklər baxımından nəzərdən keçirmək cəhdindədir. Müasir cəmiyyətin sosial-mədəni dəyəri, Azərbaycanda sosial tərəfdaşlıq sisteminin formalaşması və inkişafı prosesinin öyrənilməsi ən vacib elmi problemlərdən biridir.

Açar sözlər: sosial tərəfdaşlıq, prinsip, forma, model, sosial münasibətlər, cəmiyyət, inkişaf.

Giriş

Sosial proseslərin inkişafı, sosial məkanın artan dəyişkənliyi müasir dövrün xarakterik xüsusiyyətlərinə çevrilir. İqtisadiyyatın bazar əsaslarına keçidi mürəkkəb, uzun sürən və mübahisəli

sosial-iqtisadi prosesdir: müxtəlif sahələrdə özəlləşdirmə prosesi ilə bağlı olan yeni mülkiyyət formaları meydana çıxır, istehsal münasibətləri transformasiya olunur və bu münasibətlərin subyektləri müəyyən edilir.

Əgər cəmiyyət öz vətəndaşlarına, tutaq ki, yüksək təhsil standartlarını təmin edirsə (əlbəttə, bu şərtlə ki, onların əsas maddi tələbatları artıq təmin olunmuş olsun), o, öz sosial münaqişələrini minimuma endirir, iqtisadi cəhətdən də daha səmərəli olur. Belə cəmiyyətdə postindustrial dəyərlərə, o cümlədən şəxsiyyətin azadlığı və inkişafı, fəaliyyətin yaradıcı xarakteri və s. kimi dəyərlərə də nail olmaq mümkün olur [3, s. 40].

Bununla əlaqədar olaraq, cəmiyyətin həyatının bütün sahələrində keyfiyyət dəyişikliklərinə ehtiyac var. Cəmiyyətdə ciddi konfliktlərin yaranması ehtimalını aradan qaldırmaq üçün sosial aktorlar yeni əlaqələr tapmalı, onların dünyada qalmasının xüsusi konsepsiyasını hazırlamalı, sosial təkamül perspektivlərini dərk etməlidirlər. Cəmiyyət əməkdaşlıq və ünsiyyət prinsipləri üzərində dərinlən düşünməyi, sosial mühitin transformasiyasına adekvat reaksiya vermək, dağıdıcı meyillərə müqavimət göstərmək bacarığını tələb edir. Müasir cəmiyyətdə yaranan ziddiyyətlərin həllinin ən rəşional, sivil yollarından biri kimi sosial tərəfdaşlıq institutu məsələsi aktualdır.

Sosial tərəfdaşlıq problemi hazırda çox müxtəlifdir. Hazırda sosial tərəfdaşlıq getdikcə daha çox sosial və əmək sferasından kənara çıxaraq müxtəlif sosial münasibətlərin tənzimlənməsi vasitəsi kimi çıxış edir. Nəhayət, bütün sosial qruplar və bütövlükdə dövlət sosial tərəfdaşlıq sisteminin formalaşmasında və inkişafında maraqlıdır, çünki cəmiyyətdə sabitlik və onun mütərəqqi sosial-iqtisadi inkişafına nail olunur. Bu hadisə sosial-iqtisadi və siyasi sabitliyin, sosial subyektlər və sosial qruplar arasında onların qarşılıqlı kəsişən (qismən və ya tamamilə) maraqlarının əlaqələndirilməsi əsasında sivil münasibətlərin formalaşması amili kimi nəzərdən keçirilir.

Sosial tərəfdaşlığın mahiyyətinin dərk edilməsi və müxtəlif subyektlər (güc strukturları, həmkarlar ittifaqları, işəgötürənlər, ictimai birliklər və s.) arasında qarşılıqlı əlaqənin yeni formalarının inkişafı sahəsində toplanmış təcrübənin öyrənilməsi sosial tərəfdaşlığın ən səmərəli yollarını müəyyən etməyə imkan verir. Onların qarşılıqlı əlaqəsi, bütövlükdə cəmiyyətin inkişafında sosial-iqtisadi və siyasi dinamizmə nail olmaq, sosial, əmək və digər sahələrdə aktual problemlərin həlli imkanları cəmiyyətdə ən kəskin münaqişələrin proqnozlaşdırılmasına və qarşısının alınmasına kömək edir. Bu, sosial tərəfdaşlığın dövlət siyasətinin prioritet istiqaməti kimi xüsusi vurğulanmasının zəruriliyini izah edir.

Sosial tərəfdaşlığın təşəkkülü və genezisi təcrübəsini, habelə sosial tərəfdaşlığın hüquqi əsaslarını ümumiləşdirən nəzəri materialın öyrənilməsi bu prosesdə sosial-iqtisadi və siyasi islahatların həyata keçirilməsinə mane olan həm müsbət, həm də mənfi halları müəyyən etməyə imkan verir.

Sosial tərəfdaşlığın mahiyyəti, onun cəmiyyət və fərdin həyatında rolu

Hazırda sosial tərəfdaşlıq mürəkkəb sosial fenomen kimi çıxış edir, ona diqqət həm müasir cəmiyyətin inkişafının təhlili ilə məşğul olan alimlərin, həm də müxtəlif sosial, siyasi, iqtisadi problemləri bir araya gətirmək üçün praktiki yollar axtaran hüquqşünasların, iqtisadçıların, siyasətçilərin diqqətini cəlb edir. Eyni zamanda, elmlərin hər birinin özünəməxsus aspekti və ona uyğun gələn bu hadisənin öyrənilməsinin konkret vəzifələri var. Buna görə də bir sıra müəlliflər haqlı olaraq qeyd edirlər ki, sosial tərəfdaşlıq xüsusi təhlil tələb edən universal bir hadisədir, yalnız hər hansı bir elmin tədqiqat obyektinə ola bilməz və buna görə də sosial tərəfdaşlıq fenomenininin tədqiqinə fəlsəfə, sosiologiya, siyasi elm, hüquq, iqtisadiyyat və menecment nöqtəyi-nəzərdən yanaşmaq olar. Sosial tərəfdaşlığın qiymətləndirilməsində öz mövzusu olmayan hansısa humanitar elmin adını çəkmək çətindir. Bunu nəzərə almaq çox vacibdir, çünki ədəbiyyatda ayrı bir elmin predmeti çərçivəsində sosial tərəfdaşlığı inhisara almaq cəhdləri var. Düşünürük ki, inhisarçılıq probleminin aradan qaldırılması sosial tərəfdaşlığın yalnız müxtəlif humanitar elmlərin birləşməsində tam başa düşülə biləcəyini başa düşmək üçün prinsiplial əhəmiyyət kəsb edir.

Tərəfdaşlıq müxtəlif humanitar elmlərdə - fəlsəfə, sosiologiya, politologiya, hüquqşünaslıq və s. özünəməxsus şəkildə əks olunur. Hər hansı elmi istiqamətin nəzəri və metodoloji əsasları konkret sistem, tədqiqat predmeti kimi obyekt haqqında formalaşmış fikirləri əks etdirir. Elmi təd-

ciqatın nəzəri mərhələsi obyektə sabit və təkrarlanan əlaqələri aşkar etməyə, onun əmələ gəlməsinin, fəaliyyət göstərməsinin və sonrakı inkişafının qanun və qanunauyğunluqlarını aşkar etməyə yönəldilmişdir. Sosial-fəlsəfi biliklər insan fəaliyyətinin əsas formalarını, onların fəaliyyət və inkişaf qanunlarını işıqlandırır, cəmiyyətin həyatının əsas sahələrinin əlaqəsini və qarşılıqlı təsirini və bu sistemlərdə insanın yerini təhlil edir.

Maraqları kəşifən müxtəlif sosial subyektlərin birgə fəaliyyəti bütün dövrlərdə həyata keçirilmişdir, lakin belə fəaliyyət prosesində hər bir subyekt öz şəxsi maraqlarını təmin etməyə çalışır. Avropa dövlətlərində sosial tərəfdaşlıq sisteminin yaradılması təcrübəsi göstərir ki, müxtəlif fərdi və qrup maraqlarının mövcud olduğu demokratik cəmiyyətdə cəmiyyətin həyatının müəyyən sahələrində tərəfdaşlıq (konsensus) və qarşıdurma (konflikt) arasındakı xətt son dərəcə qeyri-sabitdir: müəyyən şəraitdə birinci ikinciye keçə bilər. Bu yanaşma cəmiyyətdəki sosial ziddiyyətlərin həlli yollarından biri olan sosial tərəfdaşlığın mahiyyətinin dərk edilməsi və açılması ilə bağlı əsas problemləri ehtiva edir. Harmoniya razılıq, rahatlıq, yekdillikdir, fərdlərin və ya sosial qrupların maraqlarının birləşməsində uyğunluqdur [6], münaqişə isə onların əks maraqlarının toqquşmasıdır. *Münaqişələr* cəmiyyətdə neqativ və pozitiv funksiyalar yerinə yetirirlər. Bu funksiyaların hər biri özlərinin səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə seçilir [2, s. 188]. Uyğunluq və münaqişə dialektikanın müvafiq qanununda əksliklərin birliyi və mübarizəsi kimi əlaqələndirilir, sosial qarşılıqlı əlaqə dialektikasının “qoşalaşmış kateqoriyaları” kimi çıxış edir. Vəzifə razılaşma və münaqişə arasındakı amplitudu azaltmaq üçün ehtiyatlar tapmaqdır. Bu mənada fəhlələrin, sahibkarların və digər subyektlərin müxtəlif fəaliyyət sahələrində sosial-iqtisadi maraqları eyni deyil, üstəlik, çox vaxt bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edir. Ölkədə aparılan islahatlar bir sıra yollarla müasir cəmiyyətin sosial təbəqələşməsinə gətirib çıxardı ki, bu da onların maraqlarının ziddiyyətlərini kəskinləşdirir və cəmiyyətin sosial quruluşunu əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirir.

Fərdlərin maraqları fərdin xüsusiyyətlərindən biri olmaqla, onların fəaliyyəti üçün stimül, sosial qarşılıqlı əlaqənin daxili mənbəyi kimi çıxış edir. Cəmiyyətin inkişafının hər bir tarixi mərhələsində şəxsi maraqlarla yanaşı, kollektiv (qrup) maraqlar da yaranır. Fəaliyyət prosesində sosial subyektlərin hər biri ehtiyacların ödənilməsi yollarını ifadə edən öz maraqlarını həyata keçirməyə çalışır və bu, həm ayrı-ayrı şəxslərin maraqlarına, həm də sosial qrupların maraqlarına aiddir. Buna görə də insanların qarşılıqlı əlaqəsi onların maraqlarının qarşılıqlı təsiri kimi təqdim edilə bilər. İnsanların obyektiv ehtiyacları və maraqları onların fəaliyyətinin məzmununu və istiqamətini müəyyən edir. Faiz ictimai-tarixi əhəmiyyətə malikdir və istehsalın inkişaf səviyyəsindən, cəmiyyətin mədəni mədəniyyətindən, sosial münasibətlərdən asılıdır.

Sosial tərəfdaşlığın tərifinə müxtəlif yanaşmaların mövcudluğu sosial-mədəni hadisə kimi sosial tərəfdaşlığın müxtəlifliyinin əksidir. Bu münasibətlərin son onilliklərdə sürətlə inkişafına baxmayaraq, bir çox dövlətlərdə, o cümlədən Azərbaycanda kompromis həll yollarının tapılması, ictimai münasibətlərin müxtəlif subyektlərinin və ilk növbədə əmək və kapital nümayəndələrinin (işçilərin və işəgötürənlərin) maraqlarının əlaqələndirilməsinin əsas ideyaları mövcuddur. Cəmiyyətdə sosial tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaranma tarixinə müraciət edərək, onların inkişaf mərhələlərinin öyrənilməsi tərəfdaşlığa meyil və istəklərin öyrənilməsi, sosial tərəfdaşlığın mahiyyətinin daha dərinə dərk edilməsi və həyata keçirilməsi yollarının öyrənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Sosial tərəfdaşlıq nəzəriyyəsi fəlsəfi, sosioloji, iqtisadi, siyasi və hüquqi fikrin uzun bir yolu üzərində formalaşmışdır. Tərəfdaşlığın inkişafının bütün mərhələlərində tədqiqatçılar iddia edirlər ki:

1) sosial tərəfdaşlığın qarşılıqlı əlaqəsi anlayışı maraqların qarşıdurması problemləri ilə sıx bağlıdır, lakin onlarla məhdudlaşmır;

2) sosial tərəfdaşlıq yaranan münaqişələrə konkret reaksiya, fərdlərin və ya sosial qrupların fərdi maraqlarının əlaqələndirilməsi əsasında onların həlli yollarının axtarışı kimi yaranır;

3) sosial subyektlər arasında yaranan münaqişələrin aradan qaldırılması və sivil münasibətlərin qurulması yolları, o cümlədən maddəli əməyin istifadəsi əməkdaşlıq əsasında, qarşılıqlı əlaqədə

olan subyektlərin maraqlarının optimal balansına nail olmaq əsasında mümkündür.

Sosial tərəfdaşlıq hüququnun həyata keçirilməsi forması tənzimləmə sosial tərəfdaşlıq aktıdır. Sosial tərəfdaşlıq aktları əmək münasibətləri tərəflərinin nümayəndələri tərəfindən işlənib hazırlanır və qəbul edilir. Bu onların müvafiq dövlət orqanları tərəfindən qəbul edilən dövlət normativ hüquqi aktlarından (qanunlar, fərmanlar, qərarlar və s.) fərqi. Dövlət orqanları istənilən səviyyədə sazişin qəbulunda iştirak edə bilər, lakin bu, onun hüquqi mahiyyətini dəyişmir.

Sosial tərəfdaşlıq aktlarının iki növü var: kollektiv müqavilə və müqavilə.

Kollektiv müqavilə təşkilatda sosial və əmək münasibətlərini tənzimləyən və işçilər və onların nümayəndələri ilə təmsil olunan işəgötürən tərəfindən bağlanan hüquqi aktıdır. Onun qənaəti sosial tərəfdaşların hüququdur. Hər bir təşkilatda kollektiv müqavilənin qəbul edilməsi məsələsi müstəqil şəkildə həll edilir, başqa sözlə, tərəflərdən heç biri kollektiv danışıqlara başlamaq təşəbbüsü ilə çıxış etmədikdə, onlardan kollektiv müqavilə bağlamaq tələb olunmur.

Kollektiv müqavilə təşkilat səviyyəsində ikitərəfli əsasda işçilər və onların nümayəndələri ilə təmsil olunan işəgötürənlər arasında bağlanan sosial-hüquqi aktıdır.

Kollektiv müqavilədən fərqli olaraq, müqavilə bağlanarkən sosial tərəfdaşlıqda maraqlı olan üçüncü şəxs - dövlət orqanları və (və ya) yerli özünüidarəetmə orqanları iştirak edir.

Mövcud iqtisadi şəraitdə və sosial tərəfdaşlıq çərçivəsində işəgötürənlər üçün dar mülkiyyət məqsəd və vəzifələrindən uzaqlaşmaq, kollektivlərin və ayrı-ayrı işçilərin maraqlarını müəyyən edib öyrənmək, səmərəli işləmək üçün şərait yaratmaq çox vacibdir..

Beləliklə, sosial tərəfdaşlığın nəzəri əsası istehsal və təkrar istehsal prosesinin obyektiv şəkildə əmək və kapitalın qarşılıqlı əlaqəsi əsasında həyata keçirildiyini, tərəflər - işəgötürənlər və işçilər onun maraqlarının toqquşması və uyğunsuzluğu halında mümkün olmadığını dərinlən dərk etməkdir.

Sosial tərəfdaşlıq: xüsusiyyətləri, prinsipləri və formaları

Sosial tərəfdaşlıq iş dünyasının ayrılmaz hissəsinə çevrilir. Eyni zamanda, söhbət maraqların birləşməsindən deyil, konsensus əldə etməklə işçilər, işəgötürənlər (sahibkarlar), dövlət hakimiyyəti orqanları, yerli özünüidarəetmə orqanları arasında optimal tarazlığa nail olmaqdan, vahid razılaşdırılmış mövqenin işlənib hazırlanmasından və həyata keçirilməsindən gedir, hansı ki, hər hansı mülkiyyətçi ondan sabit mənfəət mövqeyi ala bilər və işçi müəyyən bir həyat səviyyəsində yaşaması üçün layiqli şərt kəsə bilər. Bu, sosial və əmək sferasında sosial münasibətlərin sivil formasıdır və sosial tərəfdaşlıq adlanır.

Ədəbiyyatda “sosial tərəfdaşlıq” anlayışı hələ də fərqli şəkildə müəyyən edilir. Bəzi tədqiqatçılar sosial tərəfdaşlığı kifayət qədər aydın və dar mənada konfliktli sosial və əmək münasibətlərinin tənzimlənməsi metodu hesab edirlər. Digərləri onu geniş şəkildə şərh edərək, mürəkkəb, çoxşaxəli sosial proses kimi təqdim edirlər [10].

Əmək sferasında sosial tərəfdaşlıq işçilər (işçilərin nümayəndələri), işəgötürənlər (işəgötürənlərin nümayəndələri), dövlət hakimiyyəti orqanları, yerli özünüidarəetmə orqanları arasında tənzimləyici məsələlərdə işçilərin və işəgötürənlərin maraqlarının uyğunlaşdırılmasına yönəlmiş münasibətlər sistemidir [11]. Buna baxmayaraq, fikirlər səpələnmiş olsa belə, birincisi, sosial tərəfdaşlığın insanlar arasında müəyyən bir münasibət olduğu açıq-aydın görünür İkincisi, o da aydındır ki, bu münasibətlərin üç əsas subyekti var: işəgötürənlər, işçilər və dövlət. Üçüncüsü, belə münasibətlərin obyektləri adətən əmək şəraiti, gəlir səviyyəsi, subyektlərin sosial vəziyyəti, istehsal olunan məhsulun yaradılması və bölüşdürülməsində onların yeri, rolu və hüquqlarıdır. Sosial tərəfdaşlıq münasibətlərinin əsas məqsədi onun əsas subyektlərinin maraqlarının nəzərə alınması və balanslaşdırılması hesab edilə bilər.

Sosial tərəfdaşlığın yaranması və inkişafı zərurəti obyektiv şəkildə şərtlənir. Bu onunla bağlıdır ki, əsas subyektlər - işəgötürənlər və işçilər bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə olmadan öz maraqlarını həyata keçirə bilməzlər.

Burada nə istehsal vasitələrinin sahibi (işəgötürən), nə də fəhlələr qazanc əldə edə bilməyəcək, qalanları istehsal prosesində birləşməsələr, dolanışığını təmin edə bilməyəcəklər. Eyni zamanda,

subyektləri ümumi marağ birləşdirir, lakin onların rolu və funksiyaları fərqlidir. Bu, onların mövqelərində və şəxsi (qrup) maraqlarında əhəmiyyətli fərqlərə gətirib çıxarır ki, bu da yuxarıda göstəriləndi kimi ciddi ziddiyyətlərə və hətta silahlı münaqişələrə çevrilə bilər. Burada subyektlərin maraqlarının optimal mümkün tarazlığını təmin etmək, yəni sosial tərəfdaşlıq yoluna çıxmaq zərurəti dərk edilir.

Sosial tərəfdaşlıq prinsipləri altında sosial tərəfdaşlıq subyektlərinin öz əməli fəaliyyətlərində əməl etməli olduqları əsas prinsipləri, başlanğıc nöqtələri dərk etmək lazımdır.

Dövlət həm də əmək və əlaqəli münasibətlərin normativ tənzimlənməsini həyata keçirən sosial tərəfdaşlıq prinsiplərini rəhbər tutmalıdır.

Tərəfdaşlıqların özləri tarixdə nə qədər uzun və çətin olub, sosial tərəfdaşlıq prinsipləri nə qədər çətin və yavaş (məşhur sınaq və səhv üsulu ilə) formalaşmış. Onların fikrincə, biz bir daha vurğulayırıq ki, sosial tərəfdaşlığın əsas məqsədi ictimai harmoniyaya, deməli, sülhə nail olmaqdır. Buna əsaslanaraq, sosial sahədə tərəfdaşlığın beş əsas prinsipini qeyd etmək olar:

- 1) tərəflərin (tərəfdaşların) maraqlarının vacib və qanuni olmasının qarşılıqlı tanınması;
- 2) qərarların qəbulu da daxil olmaqla, tərəfdaşlığın bütün mərhələlərində paritetlik;
- 3) xüsusilə əmək və gəlir bölgüsü sahəsində maraqların və hərəkətlərin tənzimlənməsində sosial ədalət;
- 4) mübahisəli və münaqişəli məsələlərin həllində kompromis axtarmaq və tapmaq, tərəfdaşlığın əsas məqsədinə - ictimai harmoniyaya nail olmaq;
- 5) razılaşdırılmış qərarların icrasına (və icra edilməməsinə) görə tərəflərin qarşılıqlı məsuliyyəti.

Bu prinsiplər sosial tərəfdaşlıq tərəfləri arasında qarşılıqlı fəaliyyət prinsiplərini və sosial tərəfdaşlıq münasibətlərinin qanunvericiliklə tənzimlənməsi prinsiplərini özündə birləşdirir. Prinsiplərin sonuncu qrupuna demokratik əsasda sosial tərəfdaşlığın möhkəmlənməsinə və inkişafına dövlət yardımı, tərəflərin maraqlarına hörmət və nəzərə alınması prinsipləri daxil edilməlidir.

Sosial tərəfdaşlığın mühüm prinsipi müqavilə münasibətlərində tərəflərin iştirakının marağını təmin etməkdir.

Bir çox işəgötürən bilir ki, onların təşkilata qoşulması, müəyyən müddətə sosial tərəfdaşlıq haqqında müqavilə imzalanması işəgötürənlərin, bütövlükdə isə müəssisənin tətillərdən və müəssisənin işini pozan digər hərəkətlərdən hüquqlarını qoruyur.

Üçtərəfli komissiyaların qərarları həm hakimiyyət orqanları, həm işəgötürənlər, həm də işçilərin özləri tərəfindən birgə qərarlar qəbul etməyi tələb edən sosial və əmək münasibətləri sahəsində ən mühüm problemləri müəyyən edir.

Sosial-iqtisadi sferanın aşağıdakı problemləri təcili həllini tələb edir:

- xüsusilə kənd yerlərində işsizliyin azaldılması;
- müəssisənin ləğvi, müflisləşməsi ilə əlaqədar kütləvi ixtisara məruz qalan işçilər üçün iş yerlərinin yaradılması zərurəti;
- istehsalatda bədbəxt hadisələrin, peşə xəstəliklərinin qarşısının alınması, istehsalatda sanitar normalara riayət edilməsi;
- yüksək ixtisaslı təhsil işçilərinin maddi həvəsləndirilməsinə ehtiyac (onların kənd yerlərdən axınının qarşısını almaq üçün);
- əməkhaqqı borclarının ödənilməsi;
- kiçik və orta biznes sahəsində əmək münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi.

Bu məsələlərin həlli tək-cə öz üzərinə öhdəlik götürməyi deyil, həm də onların icrasına cavabdeh olmağı bacaran tamhüquqlu sosial tərəfdaşların sıx qarşılıqlı fəaliyyətinin iştirakını tələb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mahiyyət etibarını ilə tərəflər və onların nümayəndələri tərəfindən qanunlara və əmək hüququ normalarını özündə əks etdirən digər normativ-hüquqi aktlara əmələtmə prinsipləri, kollektiv müqavilələrin, sazişlərin yerinə yetirilməsi öhdəliyi, qəbul edilmiş kollektiv müqavilələrin, sazişlərin icrasına nəzarət və tərəflərin, onların nümayəndələrinin təqsiri ilə əməl edilməməsinə görə məsuliyyəti olan kollektiv müqavilələrin, sazişlərin ümumi hüquqi əhəmiyyəti

var və xüsusi olaraq sosial tərəfdaşlıq münasibətləri üçün xarakterik deyil və sosial tərəfdaşlığın xüsusiyyətlərinin müstəqil elementi kimi çıxış etmir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kollektiv əmək münasibətlərində (həqiqətən, hər hansı digər kimi) iştirakçılar nəinki müvafiq sənayenin subyekti olan münasibətləri tənzimləyən normativ-hüquqi aktların müddəalarına riayət etməlidirlər, həm də hər hansı digər qanuni tələblər. Buna görə də, yalnız əmək qanunvericiliyi aktlarına riayət etmək zərurəti təəccübdən başqa bir şeyə səbəb olmur.

Bu prinsiplər arasında tərəflərin müqavilə münasibətlərində iştirak etmək marağının tələbləri və tərəflərin üzərinə götürdüyü öhdəliklərin reallığı fərqlənir. Sosial tərəfdaşlığın konkret hüquqi münasibətlərinin iştirakçıları sosial tərəfdaşlığın tərəfləri deyil, onların nümayəndələri olduğundan, tərəflərin (işçilərin və işəgötürənlərin) müqavilə münasibətlərində iştirakda maraqlı olub – olmaması probleminin müzakirəsi son dərəcə problemlidir və işəgötürənə münasibətdə - hüquqi üz heç bir məna kəsb etmir. Bundan əlavə, məsələn, işçilər təşkilatın konkret rəhbəri ilə hər hansı bir dialoq aparmaqdan imtina etməkdə ısrarlı olsalar və onların nümayəndələri işəgötürənlə müqavilə bağlamaqda maraqlı olsalar, bu prinsipə əməl edilib-edilməyəcəyi heç də aydın deyil.

Sosial tərəfdaşlıq prinsiplərinin praktiki şəkildə həyata keçirilməsi çətin məsələdir. Bu, təkcə öz maraqlarını deyil, eyni zamanda tərəfdaşların da maraqlarını nəzərə almağı nəzərdə tutur. Bu isə xeyli səy, səbir və güzəştə getmək bacarığı tələb edir. Maraqların və hərəkətlərin bu cür ahəngdarlığına nail olmaq çox nəzərə çarpan və dəyərli nəticələr verir - cəmiyyətin qütbləşməsi hamarlanır, quruculuq prosesinin bütün iştirakçılarının iqtisadi fəallığı yüksəlir, həm siyasi, həm də sosial sabitlik yüksəlir, bütövlükdə cəmiyyətin inkişafı üçün şərait yaradılır.

Sosial tərəfdaşlığın formaları dedikdə, sosial tərəfdaşlığın həyata keçirilməsi yolları, sosial tərəfdaşlığın hüquqi münasibətlərinin subyektləri arasında onların maraqlarının əlaqələndirilməsində tərəfdaşlıq qarşılıqlı əlaqəsinin spesifik mexanizmləri başa düşülməlidir.

Bu baxımdan, sosial tərəfdaşlığın formalarının sosial və əmək münasibətlərinin tənzimlənməsinə yönəldilmiş tədbirlər kimi müəyyən edilməsinə dair təkliflər, sosial tərəfdaşlıq tərəfləri tərəfindən razılaşdırılmış və sosial sülhə nail olmaqdır [6, s.15].

Beləliklə, sosial tərəfdaşlığın dörd formasını müəyyən etmək olar:

1) kollektiv müqavilələrin, sazişlərin layihələrinin hazırlanması və onların bağlanması üzrə kollektiv danışıqlar;

2) əmək münasibətlərinin və onlarla bilavasitə bağlı olan digər münasibətlərin tənzimlənməsi, işçilərin əmək hüquqlarının təminatlarının təmin edilməsi, əmək qanunvericiliyinin və əmək hüququ normalarını ehtiva edən digər normativ-hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi məsələləri üzrə qarşılıqlı məsləhətləşmələr (danışıqlar);

3) işçilərin, onların nümayəndələrinin təşkilatın idarə edilməsində iştirakı;

4) əmək mübahisələrinin həllində işçilərin və işəgötürənlərin nümayəndələrinin iştirakı.

Bununla belə, bu siyahı hərtərəfli hesab edilməməlidir: sosial tərəfdaşlığın tərəfləri tərəfdaşlıq qarşılıqlı fəaliyyətini digər formalarda həyata keçirmək hüququna malikdirlər. Xüsusilə, sosial tərəfdaşlığın ümumi forması sosial tərəfdaşlıq öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsidir.

Beləliklə, sosial tərəfdaşlığın formaları kifayət qədər müxtəlifdir. Bunlar həm sosial və əmək sferasında öhdəliklərin qəbulu üzrə hərəkətləri, həm də üzərinə götürülmüş öhdəliklərin birgə icrası, sosial tərəfdaşlıq hüquq münasibətlərinin subyektləri arasında tərəfdaşlıq qarşılıqlı fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı yaranan münasibətli vəziyyətlərin həllini əhatə edir.

Təbii ki, ortaqlığın ən çox yayılmış forması kollektiv müqavilələrin, müqavilələrin bağlanmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu forma hələ də ən diqqətçəkən və nəzərə çarpandır. Eyni zamanda, hər hansı birgə əldə edilmiş razılaşma istər-istəməz onun öhdəlikləri qəbul edərkən tərəflərin nəzərə aldıkları dərəcədə və üsullarla həyata keçirilməsini tələb edir. Odur ki, öhdəliklərin yerinə yetirilməsi (akt-sazişlərin icrası) prosesində məsləhətləşmələrin keçirilməsi və onların icrasına nəzarət edilməsi kollektiv müqavilə və sazişlərin bağlanmasından heç də az rast gəlinmir.

Nəhayət, işçilərin nümayəndələri ilə işəgötürənlər arasında münaqişələrin həlli tərəflər arasında razılıq əsasında, onların maraqları qarşılıqlı nəzərə alınmaqla həyata keçirilə bilər. Eyni zamanda, əmək mübahisələrinin həllində işçilərin və işəgötürənlərin nümayəndələrinin bütün iştirakını sosial tərəfdaşlığa aid etmək olmaz.

Sosial tərəfdaşlığın bütün formaları eyni dərəcədə vacibdir və zəruridir. Birlikdə istifadə edildikdə, onlar tərəfdaşlıqların real fəaliyyətini və sosial sabitliyi təmin edə bilərlər.

Sosial tərəfdaşlıq sistemi, onun strukturu və mexanizmi

Sosial tərəfdaşlığın əsas nəticəsi sosial harmoniya və cəmiyyətdə sülhdür. Onun əldə edilməsi bir sıra mürəkkəb vəzifələrin həllini tələb edir.

Bunlardan *birincisi* ortaqlıqların subyektlərinin, habelə onları qanuni şəkildə təmsil edə biləcək qurumların (təşkilatların) müəyyən edilməsi və dəqiq müəyyən edilməsidir.

Tarixi nöqteyi-nəzərdən ortaqlıq subyektlərinin ilk strukturu iki tərəflə təmsil olunurdu: işçi(lər) - işəgötürən (istehsal vasitələrinin sahibi). Bu ikitərəfli ortaqlıq sonralar “ikitərəflilik” adlandırıldı. Sonra tərəfdaş qurumların strukturu əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalır, çünki dövlət də danışıqlar prosesində iştirak etməyə başlayır. Nəticədə yaranan üçtərəfli tərəfdaşlıq “üçlü tərəfdaşlıq” adlandırıldı.

Üçtərəfli saziş modeli Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) 144 sayılı Konvensiyasında [8] təsbit edilmişdir. Bu Konvensiyaya əsasən, dövlət həm də sosial tərəfdaşa çevrilir və işçilər və işəgötürənlər həmkarlar ittifaqları ilə birlikdə ümummilli tərəfdaşlıq sazişi imzalayır.

Nəhayət, sosial tərəfdaşlığın subyekt strukturu daha da mürəkkəbləşdi - çoxsəviyyəli əməkdaşlıq tətbiq olundu. Bu o demək idi ki, üçtərəflilik prinsipinə təkcə milli səviyyədə deyil, həm də sahələr səviyyəsində, eləcə də müəssisə səviyyəsində riayət edilməlidir. Bu ona gətirib çıxarır ki, məsələn, müəssisədə müqavilə bağlayarkən tərəfdaşlar sənaye müqaviləsinin məzmununu, sənaye müqaviləsi qəbul edilərkən isə sosial tərəfdaşlıq haqqında milli sazişdə təsbit olunmuş mövqeləri nəzərə almalıdırlar.

Tərəfdaşlığın *ikinci* struktur hissəsi tərəfdaşlıq münasibətlərinin *obyektləridir*. Subyekt strukturuna əlavə olaraq, sosial tərəfdaşlıq bütövlükdə, yəni xüsusi bir sistem olaraq, sosial tərəfdaşlığın əldə edildiyi obyektlərin müəyyən strukturunu ehtiva edir. Yuxarıda qeyd olundu ki, əvvəlcə yalnız əməkhaqqı dərəcələri obyekt idi. Sonra obyektlər əmək şəraiti, məşğulluq, işsizlik, sosial müdafiə və s. oldu.

Müasir mərhələdə sosial tərəfdaşlıq sisteminin digər, *üçüncü* elementi onun əldə edilməsinin *strategiyası və taktikası hesab edilməlidir*. Bu, onun əsas uzunmüddətli istiqamətinin, yəni ümumi sosial-iqtisadi məqsədə uyğun strategiyanın, habelə ona nail olmaq taktikasının işlənilməsi zərurəti deməkdir.

Sistemli tərəfdaşlığın *dördüncü struktur bloku onların mexanizmidir*. Bu komponent o qədər vacib və spesifikdir ki, xüsusi diqqət tələb edir.

Nəhayət, **tərəfdaşların mədəniyyəti və etik davranışı müasir sosial tərəfdaşlıq sisteminin beşinci** elementi kimi tanınmalıdır. Bu, tərəfdaşların qarşılıqlı hörməti, onların dürüstlüyü, inamı, yüksək məsuliyyəti kimi başa düşülür ki, bunsuz cəmiyyətdə həqiqi tərəfdaşlığı həyata keçirmək mümkün deyil. Onlarsız isə təkcə daxili deyil, həm də xarici problemlər və təhdidlərin çox olduğu mürəkkəb müasir dünyada ölkənin sabitliyini və müstəqilliyini təmin etmək çətindir.

Sosial tərəfdaşlığın bütün bu elementləri ayrılıqda onun vəzifələrinin icrasını təmin edə bilməz. Yalnız hamı birlikdə, sistemli vəhdətdə sosial tərəfdaşlığın əsas məqsədinə - ictimai harmoniya və cəmiyyətdə sülhə nail ola bilərlər.

Sosial tərəfdaşlıq mexanizmi, bütövlükdə onun sisteminin bir elementi kimi, tərəflər arasında tərəfdaşlıq qarşılıqlı fəaliyyətinə nail olmağı təmin edən üsul və vasitələrin məcmusu kimi başa düşülür. Hər hansı bir mexanizm kimi, onun bir sıra tərkib rıçaqları var, onların qarşılıqlı təsiri hədəf funksiyasına nail olmağa səbəb olur.

Baxılan mexanizmin əsas elementi (aləti) tərəfdaş tərəflər arasında *danışıqlar prosesidir*. Bu əsas element o qədər vacibdir ki, qalanları əslində ona xidmət edir, fəaliyyətinin təsirini təmin edir.

Sosial tərəfdaşlıq mexanizminin növbəti elementi tərəfdaşların mövqelərinin müəyyən edilməsi və əlaqələndirilməsi üçün prosedurlardır (texnologiyalar) (məsələn, tərəfdaşların maraqları və mövqelərində “əlaqə” nöqtələrini öyrənmək və tapmaq üçün xüsusi komissiyaların yaradılması və işi).

Digər mühüm element tərəfdaşların ümumi razılaşmasında təklif olunan müddələrin təhlili və qiymətləndirilməsi üzrə ekspert işi hesab edilməlidir.

Sosial tərəfdaşlıqda mühüm rol tərəfdaşlığın hüquqi bazasını müəyyən etmək üçün nəzərdə tutulmuş müvafiq *qanunların və digər normativ sənədlərin* yaradılmasına aiddir. Bu, tərəfdaşlıq mexanizminin digər mühüm elementidir.

Baxılan sosial tərəfdaşlıq mexanizmində **nəzarət elementi**, yəni əsas funksiyası tərəfdaşların razılaşdırılmış və qəbul edilmiş razılaşmasının yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək, onun pozuntularını və pozanları müəyyən etmək olan orqana malik olmalıdır.

Nəhayət, onun effektivliyini təmin etmək üçün arbitraj funksiyalarını yerinə yetirən element bu mexanizmdə öz yerini tapmalıdır.

Sosial tərəfdaşlığın yarandığı və inkişaf etdiyi dərin xüsusiyyət, fikrimizcə, sosial ziddiyyətlərin həllidir. Əsas aktorlar arasında, xüsusən də iqtisadiyyatda olan bu cür ziddiyyətlər aradan qaldırılmasa və ya ən azı yumşaldılmasa, sosial-iqtisadi inkişafı ləngidə və hətta dayandıra bilər. Bundan əlavə, sosial gərginlik, sosial münaqişə və ya təhlükəli formalarda qarşıdurma yaratmaq olar.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq, sosial tərəfdaşlıq, fikrimizcə, bu əsas mühüm xüsusiyyət, onun “ləzzəti” əsasında müəyyən edilməlidir. Bu yanaşma ilə sosial tərəfdaşlıq, danışıqlar və müqavilə prosesində maraqlarının bərabər qarşılıqlı nəzərə alınması əsasında ziddiyyətlərin həllini (yumşaldılmasını) və hərəkətlərinin mümkün olan ən yaxşı balansını təmin edən tərəfdaşlar arasında sosial münasibətlər sistemidir.

Xarici ölkələrdə sosial tərəfdaşlıq modelləri

Sosial tərəfdaşlığın təşəkkülü həqiqətən fəhlə təşkilatı, onların həmkarlar ittifaqı yarandığı vaxt başlaya bilərdi. O ana qədər işgötürənlər bütün şərtlərini işçiyə diktə edə bilirdilər.

Müasir dünyada inkişaf etmiş ölkələrin demək olar ki, bütün sakinlərinin ərzaq, mənzil və ilkin tələbat malları ilə təmin olunması ilə xarakterizə olunur. Bütün inkişaf etmiş ölkələrdə işsizlərə, aztəminatlılara, əlillərə və qocalara yardım proqramları və fondları var.

Əksər inkişaf etmiş ölkələrdə ən yoxsul 20% ilə ən zəngin ailələr arasında gəlir fərqi 10 dəfədən çox deyil. Əhalinin əsas hissəsini çox yüksək həyat səviyyəsinə malik olan və sosial sistemdə köklü dəyişikliklərə, xüsusən də mülkiyyətin yenidən bölüşdürülməsinə qətiyyətli olmayan orta təbəqə təşkil edir [5, s. 83]. Həmkarlar ittifaqları yarananda kapitalistlərin müzdlü işçilərə münasibətdə birtərəfli üstünlüklərindən istifadə etmək çətinləşdi və onlar müəyyən güzəştlərə getməyə məcbur oldular.

Azərbaycanda orta sinfin sərhədlərini genişləndirib buraya intellektualları da daxil etmək imkanları varmı? Düşünürük ki, ölkədə gedən islahatlar, demokratiya, azad bazar, antiinhisar qanunvericiliyi, bazarda şəffaf qaydalar, təhsil, səhiyyə sferasının maliyyələşdirilməsi şəraitində orta sinfin sərhədləri genişlənəcəkdir. Dövlət və cəmiyyət şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə yönəldilən mexanizmləri inkişaf etdirir, informasiyalaşma proseslərinə mümkün qədər geniş əhali təbəqələrinin cəlb olunması üçün şərait yaradır [4, s. 57].

Müxtəlif Qərbi ölkələrində ikitərəfli tərəfdaşlığın, sonra isə üçtərəfliliyin formalaşması prosesi özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqli şəkildə gedirdi.

Beləliklə, *danışıqlar proseslərinin səviyyəsindən asılı olaraq, sosial tərəfdaşlığın üç əsas modelini* ayırmaq olar. **İlk model** Avropanın şimalında - İsveç, Finlandiya, Norveç, Belçikada formalaşmış. O, dövlətin əmək münasibətlərinə fəal müdaxiləsi və onların tənzimlənməsi ilə xarakterizə olunur. Bundan əlavə, bu modeldə *üç səviyyəli tərəfdaşlıq mühüm hesab edilir: milli səviyyə, daha sonra sektor səviyyəsi və nəhayət, müəssisə səviyyəsi* [12].

Məsələn, Belçikada yüksək milli səviyyədə Milli Əmək Şurası fəaliyyət göstərir. Buraya üç tərəfdaşın hər birindən bərabər sayda iştirakçı daxildir. Dövlət qanunvericilik funksiyasını da öz

üzərinə götürür. İkinci, sahə səviyyəsində “paritet komissiyaları” yaradılır. Müəssisə səviyyəsində məsələlər ikitərəfli əsasda həll olunur: sahibkarlar - həmkarlar ittifaqları.

Üçtərəfli əməkdaşlıq 1929-1933-cü illərdə dünya böhranı zamanı Qərbdə xüsusilə fəal şəkildə inkişaf etməyə başladı. Hesab olunur ki, məhz bunun sayəsində xüsusilə sosial orientasiya yoluna qədəm qoyan ölkələr ictimai harmoniyaya nail ola bilmişlər [12].

Sosial tərəfdaşlığın ikinci modeli birsəviyyəlidir. Əsasən müəssisə səviyyəsində kollektiv müqavilələrin bağlanması ilə məhdudlaşır. Bu model Kanada və ABŞ, Yaponiya və bir sıra Latin Amerikası ölkələri üçün xarakterikdir.

Sahibkarlar birlikləri, eləcə də həmkarlar ittifaqları öz müavinləri vasitəsilə qanunvericiliyə və yalnız onun vasitəsilə sosial tərəfdaşlar arasında münasibətlərə təsir göstərməyə çalışırlar.

Üçüncü model Mərkəzi Avropa (Almaniya, Avstriya və s.) üçün xarakterikdir. Birinci və ikinci modellər arasında aralıq hesab edilə bilər. Üçüncü modeldə sosial tərəfdaşlıqda əsas diqqət onun sektoral səviyyəsinə yönəldilir. Bütövlükdə ölkə səviyyəsində üç tərəfin birgə razılaşmaları qəbul edilmir, məsələ məsləhətləşmələrlə məhdudlaşır, hətta o zaman da tam məcburi deyildi.

Bu modelə uyğun olaraq əsas danışıqlar prosesi sənaye sahələrində baş verir. Bir qayda olaraq, müəssisələrdə kollektiv müqavilələr bağlanmır. Eyni zamanda, müəssisələr sənaye müqaviləsinin parametrlərini rəhbər tuturlar.

Belə bir modelin həyata keçirilməsi formalarından biri də sənaye sektorunda yaradılıb bağlanan və sonra başqaları üçün bir növ bələdçi rolunu oynayan “nümunəvi” müqavilədir. Bu model Hollandiya və İsveçdə geniş istifadə olunur.

Sosial tərəfdaşlığın təsnifatının birinci meyarı danışıqlar proseslərinin səviyyəsidirsə, müxtəlif ölkələrdə sosial tərəfdaşlığın təsnifatının ikinci meyarı tərəfdaşlıqlarda öz maraqlarının təmsil olunmasında işçilərin iştirak səviyyəsidir. Burada da üç əsas model var.

Həmkarlar ittifaqı təmsilçiliyi modeli onunla səciyyələnir ki, həmkarlar ittifaqları qanunla işçilərin nümayəndələridir və çox vaxt həmkarlar ittifaqlarının üzvü olmayan işçilərin bir hissəsidir. Bu model ABŞ, Kanada, Yaponiya, Böyük Britaniya, İrlandiya və digər ölkələrdə təqdim olunur [12].

Qeyd etmək lazımdır ki, həmkarlar ittifaqlarının xüsusiyyətlərindən və davranışlarından asılı olaraq, bu model aşağıdakı hallarda alt model hesab edilə bilər:

a) həmkarlar ittifaqları hakimiyyət orqanları ilə əməkdaşlığa diqqət yetirir; b) həmkarlar ittifaqları dövlət hakimiyyəti ilə ziddiyyət təşkil etmək məqsədi daşıyır.

İşçilərin xalis təmsilçiliyi modeli onunla fərqlənir ki, əmək kollektivi müəssisənin idarə heyətinə (və ya komitəsinə) işəgötürənlə danışıqlar prosesini aparan öz nümayəndələrini seçir. Lakin, əsasən, belə bir şura (komitə) məşvərətçi və məlumatlandırma səlahiyyətlərinə malikdir. İşəgötürənin şuranın rəylərini nəzərə almasının nə dərəcədə tələb olunduğu kollektiv müqavilədə xüsusi olaraq müəyyən edilməlidir. Bu model İspaniya, Yunanıstan, Portuqaliya və bəzi digər ölkələrdə istifadə olunur.

Qarışıq nümayəndəlik modeli onunla seçilir ki, əmək kollektivi tərəfindən seçilən şuralara işəgötürənin nümayəndələri də daxildir. Burada şuranın səlahiyyətləri daha genişdir, çünki şura konsensus əsasında qərarların qəbulunda iştirak edə bilər. Düzdür, qərar qəbul edilə bilən məsələlərin dairəsi (əmək qaydaları, əməyin mühafizəsi, iş şəraiti, iş vaxtı) qanunvericilikdə və ya müqavilədə xüsusi olaraq nəzərdə tutulmalıdır.

Məsələn, Fransada müəssisə rəhbəri qanunla hər il komitəyə (şuraya) təsərrüfat dövrüyyəsi, əməkhaqqı, işçi heyəti və onların dəyişiklikləri, əmək şəraiti haqqında hesabat təqdim etməlidir. İşəgötürən bu məsələlərlə bağlı komitə (şura) ilə məsləhətləşmədən qərar qəbul edərsə, o, məhkəmə qaydasında ləğv edilə bilər [12].

Bu model Belçika, Danimarka, İrlandiya və digər ölkələr üçün də xarakterikdir.

Qərbin xarici ölkələrində sosial tərəfdaşlığın inkişafının müxtəlif təcrübəsi onun effektivliyini təsdiq edir. Sosial tərəfdaşlıq getdikcə daha çox sosial sabitləşmə və davamlılıq üçün effektiv amil

rolunu oynayır. Bu isə bəşər cəmiyyətinin bütün digər uğurları üçün, xüsusən də XXI əsrin şərtləri və meyillərini nəzərə almaq üçün əsas, əvəzsiz şərtidir.

Nəticə

Respublikamızda bu gün sosial problemlərin prioritet həlli və iqtisadi artımın təmin edilməsi istiqamətində sosial-iqtisadi siyasət kursunun hərtərəfli və dərinlən düzəldilməsi zərurəti ilə üzvləşilir. Bu siyasətin həyata keçirilməsində sosial tərəfdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi və əmək münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi mühüm yer tutur.

Onların məqsədi iqtisadiyyatın inkişafına, əmək şəraitinin yaxşılaşdırılmasına, işçilərin, onların ailə üzvlərinin və pensiyaya çıxanların yüksək həyat səviyyəsinə nail olunmasına töhfə verməkdir. Təkcə öz işçi qüvvəsini təkrar istehsal etmək məqsədi ilə deyil, bütövlükdə cəmiyyət üçün maddi ehtiyatlar yaradan işçilərin əməyinin nə dərəcədə səmərəli olacağı cəmiyyətin işləməyən üzvlərinin rifah halını daha çox müəyyən edəcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi [1] yeni iqtisadi şərtləri nəzərə alaraq əmək sahəsində əmək münasibətlərini və sosial tərəfdaşlığı tənzimləyir.

Dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları üçün o, işçilərin və işəgötürənlərin maraqlarının əlaqələndirilməsini təmin etmək vəzifəsini qoyur, yəni, işçi və işəgötürən arasında əmək məhsuldarlığını artırmağa imkan verən münasibətlər mexanizminin qurulmasına kömək etmək - əmək münasibətləri sahəsində sosial tərəfdaşlığın mahiyyəti budur.

Belə ki, sosial münasibətlərin spesifik növü kimi müəyyən edilən sosial tərəfdaşlıq axtarış, sosial konsensusa nail olmaq və qarşılıqlı fəaliyyətdən qarşılıqlı fayda əldə etmək məqsədilə sosial münasibətlər subyektlərinin maraqlarının əlaqələndirilməsindən ibarətdir.

Cəmiyyətin sosial sabitliyinə, onun tərəqqisinə, sosial-iqtisadi inkişafına nail olduğu üçün bütün ən mühüm sosial qruplar, eləcə də bütövlükdə dövlət bu tip münasibətlərdə obyektiv maraqlıdır. Sosial tərəfdaşlıq konstruktiv qarşılıqlı əlaqəni təmin edən sosial qrupların tərəfdaşlarının əlaqələndirilməsinin ideologiyası, formaları və üsullarıdır.

Effektiv sosial tərəfdaşlıq sisteminin mövcudluğu cəmiyyətin məhsuldar inkişafının göstəricilərindən biri kimi müəyyən edilə bilər. Eyni zamanda, sosial tərəfdaşlıq sisteminin fəaliyyəti tərəflərin maraqlarını və mövqelərini əlaqələndirmək üçün bir sıra əməliyyat və prosedurlardan ibarət aydın, ətraflı texnoloji prosesə əsaslanmalıdır. Belə bir sistemin işləməsi üçün zəruri şərt qanunlarda müəyyən edilmiş tərəfdaşlıq münasibətlərinin kodlaşdırılmasıdır, yəni sosial tərəfdaşlıq dövlət orqanlarının zəruri normativ sənədlərinə ciddi riayət etməklə həyata keçirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi // Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2021, 312 s. <https://www.e-qanun.az/framework/46943>
2. Elşad Mirbəşir oğlu. Münaqişələrin cəmiyyətdə yerinə yetirdikləri neqativ və pozitiv funksiyalar//Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri,Humanitar elmlər seriyası 2010,№2,s.188-191
3. Nəzərov M.H. Müasir dövrdə təhsilin sosiomədəni problemləri. Monoqrafiya. – Bakı: Mütərcim, 2018. –296 s.
4. Nəzərov M.H. Təhsil fəlsəfəsi. (Dərs vəsaiti) Bakı. ADPU-2021, 496 s.

Rus dilində

5. Dolgova A. “Sosial tərəfdaşlıq”: səmərəli fəaliyyət şərtləri / A. Dolgova, I. Jukova // İnsan və əmək. - 2003. - № 6. - S. 83-84.
6. Шестаков Г.И. Представительство работников и работодателей в системе социального партнерства Российской Федерации: Автореф. дис. ... канд. Юридические науки. М., 2004. С. 15.
7. <https://www.azleks.az/az/online-dictionary/harmoniya>

8. <https://e-qanun.az/framework/742>
9. <https://www.e-qanun.az/framework/46943>
10. <https://monographies.ru/ru/book/section?id=6875>
11. <https://mintrud.gov.ru> › ministry › programms › partner].
12. <https://evolutio.info/ru/journal-menu/2003-1/2003-1-lutohina>

Муслим Гатам оглы Назаров
Азербайджанский Государственный
Педагогический Университет
Доцент, доктор философских наук
Электронная почта: muslimnazarov@mail.ru

Философские основы социального партнерства и формирования социальных отношений

Резюме

Целью исследования является изучение феномена социального партнерства с точки зрения социальной философии и оценка (определение) его роли в жизни отдельного человека и в деятельности и развитии общества в целом.

Методологической основой его исследований является системный анализ социального партнерства как социокультурного феномена. В своем исследовании автор использовал теоретический и сравнительный анализ фундаментальных и прикладных трудов русского народа, опираясь на классические и современные социально-философские, правовые, социологические, экономические разработки проблемы, на осмысление комплекса природы этого явления. и зарубежных исследователей в области социального партнерства. В исследовании также использовались такие методы исследования, как субъект-объектные методы, общенаучные методы анализа и синтеза, факторный анализ.

Теоретическая и прикладная значимость исследования - Теоретическая значимость заключается в систематизации и углублении существующих теоретических положений, касающихся особенностей деятельности социального партнерства в современной экономике. Важность применения полученных результатов заключается в том, что полученные научные результаты доведены до уровня конкретных научно-методических и практических рекомендаций по совершенствованию институциональной базы и механизмов решения задач в целях согласования экономических интересов субъектов социального диалога.

Результаты исследования - достоверность научных результатов, рекомендаций и положений, выдвинутых в ходе исследования, обусловлена тем, что они основаны на использовании фундаментальных положений экономической теории, работ, выполненных ведущими отечественными и зарубежными учеными. в области научных исследований проблемы функционирования и развития системы социального партнерства, данные официальной статистической отчетности, материалы международных организаций, положения об исследованиях и отчетах.

Оригинальность и научная новизна исследования. Оригинальность исследования – научная новизна полученных результатов заключается в разработке теоретико-методологических подходов к изучению трансформации системы социального партнерства в условиях современной рыночной экономики, в согласовании интересов диалог сторон, в обосновании и разработке концептуальных положений, определяющих внутреннюю модель социального партнерства. Научная новизна исследования заключается в попытке рассмотреть социальное партнерство с позиций социально-философского знания. Социокультурная ценность современного общества является одной из важнейших научных проблем в изучении процесса становления и развития системы социального партнерства в Азербайджане. Его

исследования позволяют раскрыть механизмы солидарного поведения, способы согласования интересов индивидов и социальных групп.

Ключевые слова: социальное партнерство, принцип, форма, модель, социальные отношения, общество, развитие.

*Muslim Hatam oglu Nazarov
Azerbaijan State Pedagogical University
associate professor, doctor of philosophy
E-mail: muslimnazarov@mail.ru*

Philosophical foundations of social partnership and the formation of social relations

Summary

The purpose of his research is to study the phenomenon of social partnership from the point of view of social philosophy and to evaluate (determine) its role in the life of an individual and in the activity and development of society as a whole.

The methodological basis of his research is the systematic analysis of social partnership as a socio-cultural phenomenon. In his research, the author used the theoretical and comparative analysis of the fundamental and applied works of the Russian people, based on the classical and modern socio-philosophical, legal, sociological, economic developments of the problem, based on the understanding of the complex nature of this phenomenon. and foreign researchers in the field of social partnership. Research methods such as subject-object methods, general scientific methods of analysis and synthesis, and factor analysis were also used in the work.

The theoretical and applied significance of the research - The theoretical significance is in the systematization and deepening of the existing theoretical propositions related to the characteristics of social partnership activity in the modern economy. The importance of the application of the obtained results is that the obtained scientific results have been brought to the level of specific scientific-methodical and practical recommendations regarding the improvement of the institutional base and mechanisms for solving problems in order to harmonize the economic interests of the subjects of social dialogue.

The results of the research - the reliability of the scientific results, recommendations and provisions put forward in the research results from the fact that they are based on the use of the fundamental provisions of economic theory, the work carried out by leading domestic and foreign scientists in the field of scientific research, the problems of the operation and development of the social partnership system, official statistical report data, materials of international organizations, provisions on studies and reports are based.

Originality and scientific innovation of research. The originality of the research - the scientific novelty of the obtained results lies in the development of theoretical and methodological approaches to the study of the transformation of the social partnership system in the conditions of the modern market economy, in the harmonization of the interests of the dialogue parties, in the justification and development of the conceptual provisions that determine the internal model of social partnership. The scientific novelty of the research is in the attempt to consider social partnership from the perspective of socio-philosophical knowledge. The socio-cultural value of modern society is one of the most important scientific problems in studying the process of formation and development of the social partnership system in Azerbaijan. His research allows to reveal the mechanisms of solidarity behavior, ways of coordinating the interests of individuals and social groups.

Key words: social partnership, principle, form, model, social relations, society, development.